

A “place” and tectonics-oriented approach to vernacular architecture and its components in the rural built environment: the case of the Eastern Black Sea Region

Gamze AKBAŞ¹, ORCID: 0000 0002 5826 3423

Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE², ORCID: 0000-0001-5144-9447

Abstract

The study is based on the idea that the concepts of “place” and tectonics interact, complement and even create each other, and it focuses on the vernacular architecture that makes this relationship visible. The article focuses on the suggestion that the link between “place” and tectonics in the rural built environment is established through vernacular architecture, which is shaped according to the three stages of the art of building; “site selection,” “the form of intervention on the ground” and “pattern language,” and that it is this link based on the interaction of these three elements that makes vernacular architecture unique to a “place.” The proposition is tested through the three components of the rural built environment specific to vernacular architecture of the Eastern Black Sea Region; “terrace,” “bridge” and “serender.” As a result of the study, it is emphasized that inappropriate renovation and reconstruction works that do not comply with the three stages of art of building lead to “mongrel structures” or “false vernacular” that ignore the relationship between “place” and tectonics in the rural built environment.

Highlights

- “Place” and tectonics offer a new conceptual framework for studies on vernacular architecture and rural built environment.
- The three stages of art of building, defined as “site selection,” “the form of intervention on the ground” and “pattern language,” constitute the conceptual framework.
- The three stages of art of building are important for the preservation and production of vernacular architecture.

Keywords

Vernacular architecture; Rural built environment; Place; Tectonics; Eastern Black Sea Region

Article Information

Received:

04.11.2024

Received in Revised Form:

27.04.2025

Accepted:

14.05.2025

Available Online:

28.10.2025

Article Category

Research Article

Contact

1. Department of Interior Architecture and Environmental Design, Istanbul Kultur University, İstanbul, Türkiye

g.akbas@iku.edu.tr

2. Department of Architecture, Çankaya University, Ankara, Türkiye

gulozturk@cankaya.edu.tr

Vernaküler mimari ve kırsal yapı çevre bileşenlerine “yer” ve tektonik odaklı bir yaklaşım: Doğu Karadeniz Bölgesi örneği

Gamze AKBAŞ¹, ORCID: 0000 0002 5826 3423
Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE², ORCID: 0000-0001-5144-9447

Öz

Çalışma, “yer” ve tektonik kavramlarının birlikte etkileşimde oldukları, birbirlerini tamamladıkları ve hatta var ettikleri düşüncesinden yola çıkmakta; bu ilişkiyi görünür kılan vernaküler mimariyi ele almaktadır. Makalede, kırsal yapı çevre, “yer” ve tektonik arasındaki bağın, yapı yapma sanatının üç aşaması olan; “yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü diline” göre biçimlenen vernaküler mimari aracılığıyla kurulduğu ve vernaküler mimariyi bir “yer”e özgü kılan şeyin bu üç unsurun karşılıklı etkileşimine dayanan bu bağ olduğu önerisi üzerinde durulmaktadır. Öneri, Doğu Karadeniz Bölgesi vernaküler mimarisine özgü kırsal yapı çevrenin üç bileşeni; “teras,” “köprü” ve “serender” üzerinden test edilmektedir. Araştırma sonucunda, yapı sanatının üç aşamasına uymayan sağlıklı yenileme ve yeniden yapım çalışmalarının, kırsal yapı çevre “yer” ve tektonik ilişkisini yok sayan “melez yapılan” ve “sahte vernakülerleri” ortaya çıkardığı vurgulanmaktadır.

Öne Çıkanlar

- “Yer” ve tektonik, vernaküler mimari ve kırsal yapı çevre üzerine üretilen çalışmalara yeni bir kavramsal çerçeve sunmaktadır.
- “Yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü dili” olarak tanımlanan yapı yapma sanatının üç aşaması, kavramsal çerçeveyi oluşturmaktadır.
- Yapı yapma sanatının üç aşaması, vernaküler mimarinin korunması ve üretimi için önemlidir.

Anahtar Sözcükler

Vernaküler mimari; Kırsal yapı çevre; Yer; Tektonik; Doğu Karadeniz Bölgesi

Makale Bilgileri

Alındı:
04.11.2024
Revizyon Kabul Tarihi:
27.04.2025
Kabul Edildi:
14.05.2025
Erişilebilir:
28.10.2025

Makale Kategorisi

Araştırma Makalesi

İletişim

1. İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı
Bölümü, İstanbul Kültür
Üniversitesi, İstanbul, Türkiye
g.akbas@iku.edu.tr
2. Mimarlık Bölümü, Çankaya
Üniversitesi, Ankara, Türkiye
gulozturk@cankaya.edu.tr

GİRİŞ

“[...] Köprüden önce yer zaten orada değildir. Köprü bulunmadan önce, elbette akarsu boyunca bir şey tarafından işgal edilebilen pek çok nokta vardır. Bunlardan birisi bir yer olduğunu kanıtlar ve bu köprü sayesinde yapılır. Bu nedenle köprü öncelikle akarsu üzerinde duracak bir yer haline gelmez, daha ziyade, bir yer ancak köprü sayesinde var olur” (Heidegger, 1975, s.153-155).

“Marco Polo, tek tek her taşyla bir köprüyü anlatıyor. Peki köprüyü taşıyan taş hangisi? diye sorar Kubilay Han... Köprüyü taşıyan şu taş ya da bu taş değil, taşların oluşturduğu kemerin kavsı, der Marco. Kubilay Han sessiz kalır bir süre, düşünür. Sonra ekler: Neden taşları anlatıp duruyorsun bana? Beni ilgilendiren tek şey var, o da kemer. Marco cevap verir: Taşlar yoksa kemer de yoktur” (Calvino, 1990, s.127).

Martin Heidegger sıkça alıntılanan anlatımında, köprü yapımıyla birlikte doğal çevreye getirilen düzeni ve topoğrafyanın kazandığı yeni boyutu “yer” kavramıyla ilişkilendirmektedir. Anlam olarak “yer,” insanın doğal çevreyi kendisi için uygun bir yaşam ortamına dönüştürürken bu maddesel varlıklarla kurduğu bağıdır (Cresswell, 2004, s.12). Yani “yer,” yerleşim düzenini ve bu düzen içinde var olan ilişki ağını tarif etmek için kullanılan bir kavramdır. Öte yandan, Italo Calvino kemer yapımını taşların bir araya getirilmesine dayanan yapı kurgusu olarak açıklarken, adını koymaksızın tektonik kavramına işaret etmektedir. Nitekim, tektonik, yapım eyleminde malzemeleri şekillendirerek bir araya getirme sanatı ve bilimi olarak tanımlanmaktadır (Ching, 2007, s.383). Arazi düzlemine, malzemeye ve amacına bağlı olarak kurgulanan en uygun yapım yöntemini ve biçim tasarımını tarif etmek için başvurulan bir kavramdır. Burada, köprü üzerine bu iki alıntı “yer” ve tektonik kavramlarını birlikte düşünmeye davet etmek için paylaşılmıştır.

İnsan ve doğa arasındaki bütüncül ilişki düşüncesi üzerine inşa edilen vernaküler mimari, yerel halk tarafından yerel yapı malzemeleri ve çevresel verilerin izleri yansıtılarak yeryüzü ile tutarlı bir biçimde üretilmektedir (Kavas, 2015, s.325). Ortak mirasa sahip olan ve çevrenin bir parçası haline gelen yerel halk, zaman içerisinde olgunlaştırdıkları yapım eylemine etkin olarak katılırlar ve ihtiyaçları doğrultusunda doğaya duyarlı bir mimari üretirler (Rudofsky, 1964, s.4-5; Sezgin, 1984, s.44; Kavas, 2015, s.325).

Yerel bağlamdan türeyen ve “yer”e özgü özellikler gösteren vernaküler mimari, mimarlık alanında özel bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. Ne var ki, bu alandaki çalışmaların ağırlıklı olarak yapısal ve planimetrik belgeleme odaklı yaklaşımlarla sınırlı oldukları görülmektedir (Kavas, 2011, s.33). Vernaküler mimariye ilişkin yinelenen araştırmaların ötesine geçebilecek alternatif bir

yaklaşımına duyulan ihtiyaç bu çalışmanın çıkış noktası olmuştur.¹ Makale, vernaküler mimarinin kırsal yapı çevreinde “yer” ve tektonik kavramları ile birlikte incelenmesine dayalı yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Çalışmada, vernaküler mimarinin, yapı yapma sanatının üç aşaması olan “yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü dili” arasındaki ilişki ve karşılıklı etkileşimin bir sonucu olduğu savunulmaktadır. Sunulan yaklaşımla, “yer” ve tektonik arasında bağlantı olduğuna dikkat çekilmektedir. Yapı yapma sanatının üç aşaması, Doğu Karadeniz Bölgesi vernaküler mimarisinin kırsal yapı çevre bileşeni olan “teras,” “köprü” ve “serender” üzerinden analiz edilmektedir. Bu üç bileşen gerek “yer” ile kurdukları ilişki gerekse tektonik oluşumları açısından özgünlükleri ve birlikte sundukları çeşitlilik sebebiyle tercih edilmiştir. Konuya dair yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak konut üzerine yoğunlaşması ve vernaküler mimariye yönelik araştırmaların kapsam olarak genişletilmesi ihtiyacı bu seçimde ayrıca etkili olmuştur. Makalenin kapsamının kırsal yapı çevre bileşenlerinden teras, köprü ve serender ile sınırlandırılmasının başlıca nedenleri şu şekilde açıklanabilir:

- Teraslama, topoğrafyanın biçimlendirilerek ikamete uygun hale getirilmesinin başlıca yöntemidir. Bu nedenle, zemine doğrudan etki ederek bir tür yaşam ağı ören teraslar, kırsal yapı çevrenin temel bir bileşenidir.
- Ulaşım örgüsü kurarak topoğrafyayı erişilebilir kılan köprü, yerleşim alanlarını birbirine bağlayan bir diğer önemli bileşendir.
- Coğrafi nedenlerle zorunlu olarak yalıtılmış bölgede yaşam evin yanı başında yürütülen tarım faaliyetlerine bağlıdır. İklim ve arazi koşulları mahsulün muhafazası için bölgeye özgü serender yapılarını doğurmuştur. Konutun ayrılmaz eşlikçisi olan serender kırsal yapı çevrenin hayati öneme sahip bir bileşenidir.

Makalede, seçilen bu bileşenler üzerinden kırsal alanda vernaküler mimarinin üretimine dair işaret edilen ilişkiler ağı dikkate alındığında, kırsal mimari mirasın korunmasının ve çevreye uyumlu yeni bileşenlerin üretiminin mümkün olduğu savunulmakta; aksi durumlarda ise, doğal ve yapı çevreye duyarsız, ekosistemin dengesini bozan, kırsal mimari mirası tahrip eden ve çeşitli kaynaklarda “melez yapılar,” “yeni-eskiler ve “sahte vernakülerler” benzeri terimlerle ifade edilen olumsuz örneklerin karşımıza çıktığına işaret edilmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal çerçevede, “yer” ve tektonik kavramlarının ayrı ayrı ele alınmasının ardından, bu iki kavram arasındaki ilişki üzerinde durulmakta ve söz konusu ilişki, vernaküler mimarinin üretimine etki eden “yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü dili” etmenleri üzerinden sorgulanmaktadır.

¹ Bu makale Çankaya Üniversitesi, Doktora Programı’nda Doç. Dr. Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE danışmanlığında tamamlanmış olan Gamze AKBAŞ’ın “Vernaküler Mimarinin “Yer” ve Tektonik Kavramları Üzerinden Okunması: Doğu Karadeniz Bölgesi Yapılı Kırsal Çevresi Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

“Yer”

İnsanın doğal çevreyle uyumlu şekilde yeryüzünde oluşturduğu bu düzende rol oynayan kavramlardan birisi olan “yer,” en yalın biçimiyle, toprağa oturtulan yapıların ayırt edilebilir şekilde yerküre üzerinde tanımladığı yerleşim alanı olarak tarif edilmektedir (Aran, 2000, s.52). Ayrıca, mimarlık kuramında “yer,” insanın doğal düzen ile ilişkisine dayanan hissetme, deneyimleme, bağlanma gibi yapısal boyutun ötesinde olgularla ilişkilendirilmektedir (Relph, 1976, s.141). Heidegger (1975, s.153), toprağı korumak, işlemek, değer vermek ile alakalı olan iskân etme süreciyle birlikte, insanın inşa sürecine başladığı ve ikamet edilebilir bir ortam olan “yer”in tesis edildiğini ifade etmektedir. Öte yandan, doğal düzenin bünyesindeki ham maddelerden istifade edilerek (Moholy-Nagy, 1957, s.171), yeryüzüne ait maddesel varlıkların üretilmesi, doğal bileşenlerin bu maddi varlıkların temel dayanağı yani arkhesi olduğuna işaret eden doğa felsefesini akla getirmektedir (Cevizci, 2015, s.37). Dikkat çekilmesi gereken ayrıntı ise, “yer”in sadece maddesel oluşumlarla sınırlı olmadığıdır. Bu kavramın, bir topluluğun bağ kurdukları, anlam yükledikleri, temas ettikleri yerleşim ortamıyla ilintili olması (Cresswell, 2004, s.75) ve belirli bir karakteristik özelliği temsil etmesi, somut olmayan bir anlam da taşıdığını göstermektedir (Norberg-Schulz, 1979, s.5-7).

Yapıların doğal çevre ve kullanıcı ile olan bağı zayıfladığında “yer”le bağdaşan bütün özelliklerin yitirildiği “yersizlik” kavramı gündeme gelmektedir. “Yer” ile olan ilişkinin kökten kesilmesini, “yer”i var eden tüm unsurların aşınmaya uğramasıyla çeşitliliğin tekdüzelığe dönüşmesini ve tarihsel olarak tanımlanamamasını anlatan “yersizlik” kavramıdır (Relph, 1976, s.143; Auge, 1997, s.85).

Tektonik

Kırsal yapıli çevre ile uyumlu bir inşa faaliyetinde bulunulduğunda tektonik sayesinde topoğrafya canlı kılınmakta ve yaşanabilir bir ortam yani “yer” oluşmaktadır. Öte yandan, kırsal yapıli çevrenin üretiminde tektonik “yer”e bağılı olarak kurgulanmaktadır. En genel tanımıyla tektonik; yapı bilimi veya sanatı (Maulden, 1986, s.11) ve bir yapının belli başlı gereksinimleri karşılayabilmesine ve sanat biçimine evrilebilmesine yönelik yapım eylemi şeklinde açıklanmaktadır (Bötticher, 1852, Aktaran Anderson, 1980, s.83; Maulden, 1986, s.11). Aynı zamanda tektonik; yer çekimi, arazi düzlemi, hava koşulları gibi doğa güçlerine karşı geliştirilen en uygun yapım yöntemi anlamı da taşımaktadır (Holst, 2017, s.4). Bu kavram etimolojik bağlamda incelendiğinde, Antik Yunan döneminde insan faktörüyle ilişkili *tektón* ve bilginin önemiyle bağlantılı *tekhne* sözcükleri öne çıkmaktadır. *Tektón* teriminin marangoz, ahşap ustası, inşaatçı, gemi inşaatçısı (Frampton, 1995, s.3; Porphyrios, 1992, s.34; Glotz, 1965, s.44), *tekhne* sözcüğünün ise bilgi birikimi (Porphyrios, 1992, s.30-31) olarak tanımlanması tektonik kavramının temeline işaret etmektedir.

Tektonik kavramının kökeniyle ilintili sözcüklerden biri olan *tektón*, malzemeleri kesip şekillendirebilen, bilgi birikimi ve el becerisi sayesinde aletleri kullanabilen, maddi bileşenler üreterek toplumsal yaşamı biçimlendiren ve yeryüzünde saklı olanı gün yüzüne çıkartarak dünya düzenini meydana getiren yetenekli aktörler olarak tanınmaktadır (McEwen, 1993, s.36-72, Aktaran Holst, 2017, s.2). Tektonik kavramının etimolojisinde bahsi geçen sözcüklerden bir diğeri olan *tekhne* ise üretim faaliyetinde bilginin önemini belirtmektedir. Yunan dilinde *tekhne*, meydana getirme sürecinde bilgi birikimine başvurulması (Porphyrios, 1992, s.30-31), teknik ve teknoloji

kelimelerinin kaynağı olması (Soccio, 2021, s.887) ve bilginin saklı olanı ortaya çıkarıp görüntür kılmasıyla ilgilidir (Heidegger, 1975, s.59).

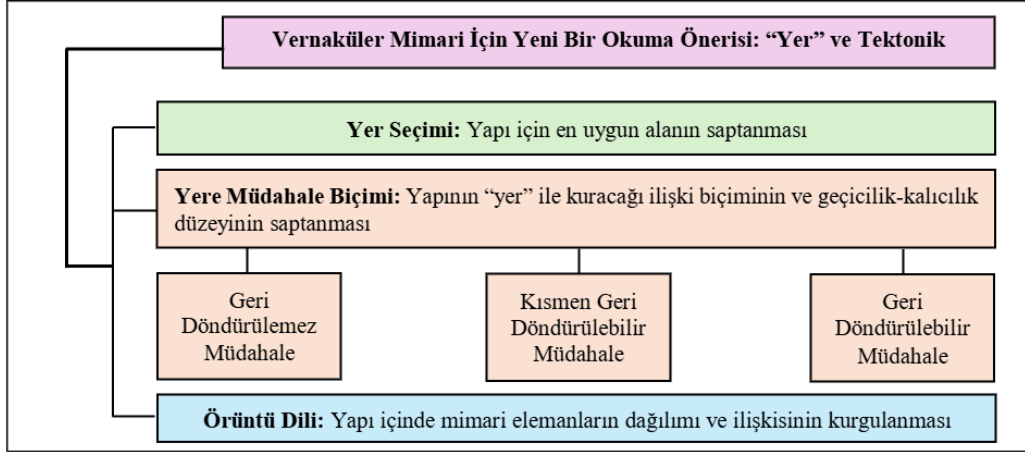
Vernaküler mimariyi ayrı kılan, madde boyutunun ötesinde doğa felsefesine dayalı bir üretim biçimiyle olan ilişkisidir. Antik Yunan döneminde gerçeği arama gayretinin doğa felsefesi üzerinden açıklanması (Roth, 2006, s.262), tektonik kavramının özünü açıklığa kavuşturmaktadır. Antik dönemde malzemelerin tüm özelliklerini çözebilme ve özüne sadık kalarak kullanabilme becerisine sahip olan *tekonların*, vernaküler mimarideki karşılığı yerel yapı ustalarıdır. Doğa felsefesi üzerine kurulu olan yaklaşım ortadan kalktığında, tektonların önemini kaybedip madde ile yakın diyalog kuramayan mimarın ortaya çıktığı (Holst, 2017, s.9), yani insan ve doğa arasındaki bağın zayıfladığı durumlar belirmektedir. Anlaşıyor ki *tekonu* mimardan ayıran en belirgin özellik yeryüzüyle kurulan bağdır. Bu ifade, yerel bağlamla kurulan bağ bakımından çalışmanın “yer” ve tektonik kavramlarının ayrı düşünülmemesi gerektiği savını güçlendirmektedir.

Vernaküler Mimari İçin Yeni Bir Okuma Önerisi: “Yer” ve Tektonik İlişkisi

Literatürde, mimarlık çalışmaları kapsamında, “yer” ve tektonik kavramlarının karşılıklı ilişkisine dayanan belli başlı yaklaşımlar vardır. Bu yaklaşımlardan biri olan “tekonik sanat” (İng. *the art of tectonics*), arazi düzlemi ve strüktürel kurgu arasında denge kurarak yeryüzünde oluşturulan düzeni izah etmektedir. (Holst, 2017, s.4-9). Mimari zanaatkarlık olarak anılan “tekonik sanat” (Holst, 2017, s.1), maddi bileşenlerin el işçiliği ve yerleşim düzlemi arasındaki diyalog temelinde biçimlendiği bir üretim anlayışına güçlü bir vurgu yapmaktadır. Bir diğer yaklaşımda ise, tektonik kavramı, yeryüzünde doğanın güçlerine karşı denge kurması şeklinde açıklanmaktadır (Erzen, 2019, s.204). Arazi şekli, yağış seviyesi, nem oranı, ziraat alanı gibi doğal etmenlere dayanan inşa eyleminin, tektoniğin ortaya çıkmasında başat rol oynadığı görüşü bu ifade ile güçlendirilmektedir. Makalenin kavramsal çerçevesini destekleyen bir başka yaklaşım, kırsal yerleşime özgü yapıların oluşumunda, zemin üzerinde yükselen formun, teknik ve “*topos*” (“yer”) ile ilişkilendirilmesidir (Yılmaz Erkovan ve Özgenel, 2024, s.831).² Yapının toprak parçasına göre vücut bulmasını, konstrüksiyonun somutlaşıp tektonik üzerinden görselleşmesi anlayışı ile tarif etmek ve zeminin mevcut koşullarına göre en az müdahalede bulunulmasına dikkat çekmek (Yılmaz Erkovan ve Özgenel, 2024, s.831-833), “yer” ve tektonik arasındaki var olan bağa yönelik görüşü perçinlemektedir.

Bu çalışma, kırsal alanda, “yer” ve tektonik arasındaki bağın, yani yapı zemini ve yapı kurgusuna dayalı ilişkinin, vernaküler mimari aracılığıyla görüntür kıldığı savına dayanmaktadır. Buna göre, vernaküler mimarinin kırsal yapı çevre bileşenleri, her seferinde, yer seçimi, yere müdahale biçimi ve örüntü dilinin (burada yapı yapma sanatının aşamaları olarak tanımlanan) karşılıklı etkileşimiyle bu bağ kurmak üzere üretilmektedir (Tablo 1).

² Nisa Yılmaz Erkovan ve Lale Özgenel (2024), vernaküler mimari çalışmalarıyla süregelen salt tipolojik araştırmalarla sınırlı kalmayıp, bir kırsal yapı örneği olan Antalya ilinin Kumluca ilçesinde bulunan Dereköy mahallesiindeki an evlerini “yer” ve tektonik üzerinden değerlendirmektedir.

Tablo 1: Kavramsal Çerçeve Önerisi³

Yer Seçimi

Ekosistemle uyumlu bir yapıyı çevre oluşturma en önemli koşulu ve ilk adımı uygun yapı yerinin tespit edilmesidir. Vittorio Gregotti (1996, s.342) tarafından “yer,” mimarinin yerleşime dönüşümünü başlatan nokta olarak ifade edilmektedir. Simon Unwin (2009, s.33) tarafından ise insanın yaşadığı dünyayı anlamlandırmasının yolu, “yer”in tespit edilip biçimlendirmesiyle bağdaştırılmaktadır. Yani, doğal çevrenin yerleşilebilir bir hale dönüştürülmesinde atılan bu ilk adım, zemine temas etmeden önceki evreyi izah etmektedir. Kırsal yapı çevrenin ilk basamağı olan yer seçimi, bir yandan oluşumun başlangıç noktası anlamındaki arkhe sözcüğüyle, bir yandan da insanın ekosistemi ne ölçüde duyumsayabildiğini konu alan “yerin ruhu” (Lat. *genius loci*) kavramıyla ilişkilendirilebilir.

Kırsal alanda vernaküler mimarinin üretiminde ilk adım olarak, zemine müdahale etmeden önce coğrafi ve iklimsel şartlara yanıt verebilecek ve uyum sağlayabilecek şekilde yapının inşa edileceği “yer” seçilmektedir. Taşlık veya kaya parçalarından oluşan doğal oluşumlar, tarım faaliyetini sürdürebilmek için elverişli zemin, zengin bitki örtüsünü barındıran geniş yeşil alanlar, doğal yapı malzemesine yakın noktalar, doğal ışık ve rüzgârdan doğru şekilde yararlanılabilecek alanlar gibi fiziksel uygunluğa dayalı durumlar yer seçiminde önemlidir. Doğa şartlarından kaynaklı ortaya çıkabilecek sorunların önlenmesi ve güvenli bir yaşam alanının üretilmesi için yapı yeri olarak belirlenen alan su taşkını, heyelan, göçük ve benzeri durumlara açık olmamalıdır.

Yere Müdahale Biçimi

Yere müdahale biçimi, doğal çevrenin tanzim ediliş yöntemini, kırsal yapı çevre bileşenlerinin zemine olan müdahale biçimini ve düzeylerini açıklamaktadır. Kırsal yapı çevrenin tesis

³ Kavramsal çerçeve önerisi Gamze AKBAŞ'ın “Vernaküler Mimarının “Yer” ve Tektonik Kavramları Üzerinden Okunması: Doğu Karadeniz Bölgesi Yapılı Kırsal Çevresi Örneği” başlıklı doktora tezine dayanmaktadır

edilmesinde, vernaküler örneklerin “yer” ile yapısal kurgu üzerinden bağ kurma tarzının farklılaşması söz konusudur. Buna göre, kırsal yapı çevre bileşenlerinin zemine olan müdahale biçimi, etki düzeyine göre, “geri döndürülemez,” “kısmen geri döndürülebilir” ve “geri döndürülebilir” müdahale olarak çeşitlenmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi’ne özgü kırsal yapı çevre bileşenlerine baktığımızda bu sırasıyla teras, köprü ve serenderin yere müdahale biçimlerine karşılık gelmektedir:

- Geri döndürülemez müdahale: Doğayı ıslah ederek yaşanabilir bir ortam oluşturabilmek için, kırsal alanla sınırlanan zemin üzerinde vernaküler mimariye özgü bileşenleri inşa edebilmeye olanak tanıyan uygun şartlar hazırlanmalıdır. Bu bağlamda, kırsal yapı çevre bileşenlerinden teras, topoğrafyayı kontrol altına alıp oturulabilir kılarak “yer”e “geri döndürülemez” düzeyde müdahale etmektedir. Teraslama yöntemi aracılığıyla arazi düzlemi disipline edilerek ikamet edilebilen yeni bir yerleşim ortamı tertip edilmektedir. Doğal çevreyi organize ederek yaşam ağı oluşturan teras, zemini bütünüyle değiştirerek topoğrafyanın başka bir surete evrilmesine etki etmektedir.
- Kısmen geri döndürülebilir müdahale: Topoğrafya üzerinde dolaşımı mümkün kılabilmek ve yaşam alanlarını birbirine bağlamak üzere kırsal yapı çevrede yerini alan köprü, ayakları ile doğal kaya oluşumlarına basarken gövdesi ile boşluğu denge içinde aşmaktadır. Zemini tamamen değiştirmeyen bu bağlantı biçiminin “yer”e olan teması ise “kısmen geri döndürülebilir” düzeydedir. Nitekim, kısmi düzeyde “yer”e müdahalede bulunan taşıyıcı ayakların tahrip olması ya da yıkılması halinde, zeminde bıraktığı izler zamanla silinmektedir. Zemin üzerinde ulaşım ağı oluşturan köprünün “yer”e olan temas boyutu sınırlı seviyede kalması nedeniyle, doğal çevrenin geri kazanılması ve iskân öncesi haline dönüştürülebilmesi kısmen mümkündür.
- Geri döndürülebilir müdahale: Kırsal alanın ziraat faaliyetine dayalı ekonomik yapısıyla ilişkili olarak, toprağın işlenmesiyle toplanan hasadı depolamaya yarayan ambar ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Doğu Karadeniz’e özgü bir ambar yapısı olarak kırsal yapı çevrede yerini alan serenderin, öncelikli işlevi mahsulü nem gibi iklimsel etkenlerle hasere, kemirgen gibi zararlılara karşı muhafaza etmektir. Bu, serenderin zeminle arasında mesafe bırakılarak arazi düzlemine en az seviyede temas edecek şekilde inşa edilmesini gerektirmektedir. Dikmeler aracılığıyla yapı tabanından ötelenen bu bileşen, “yer”e “geri döndürülebilir” düzeyde müdahale ettiği için zemini radikal biçimde dönüştürmemektedir.

Sınıflandırılan bu temas biçim ve düzeyleri; teras, köprü ve serenderin zemin ile olan farklı etkileşimlerini yapı kurgusuyla bağdaştırmakta, dolayısıyla “yer” ve tektonik arasındaki derin bağ anlaşılır kılmaktadır.

Örüntü Dili

Örüntü dili; kırsal yapı çevre bileşenlerinin oluşumunda rol alan mimari elemanların sıralamaya tabi tutulduğu kurallar bütünüdür ifade etmektedir. Elemanların yapı kurgusundaki diziliminde zemin özelliğinin yadsınamaz olduğunu gösteren örüntü dili,⁴ inşa edildiği bölgenin fiziki özelliklerinin bütünüyle kompozisyona aksettirildiği bir tür ortak mimari dile karşılık gelmektedir. Bu çalışmada, mimari elemanların yapı içindeki dağılımı olarak kabul edilen örüntü kelimesi ile, her bir elemanın birleştirilme kuralı olarak varsayılan dil sözcüğünün birlikte kullanılması; mimari elemanların yapı içinde organize olma biçimini sorgulayan örüntü dilini oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, her bir elemanın eklenerek bütünü oluşturma kuralı, vernaküler mimarinin üretimine yol gösteren tasarım stratejileriyle özdeşleştirilmektedir.

Örüntü dili; malzemenin cinsi ve çeşitliliğini, mimari elemanların dizilimini ve birbirleri arasındaki yük transferini tasarım prensibine dayandırarak açıklamaktadır. Üretimi sağlayan bilginin karşılığı olan *tekbne* de bu örüntü dilinin kapsamına girmektedir. El işçiliğine dayalı tekniklerin gerçekleştirilmesi (bezeme, ajur tekniği vb.), geleneksel aletleri kullanabilme becerisi (el hızarı, balta vb.) ve doğal malzemeden tümüyle verim alınabilmesi üretim bilgisinin (*tekbne*) bir sonucudur.

“Yer” ve Tektonik Arasındaki Bağın Koptuğu Durumlar

İnsanın dünya üzerindeki olumsuz ve geri döndürülemez etkisine vurgu yapılan Antroposen Çağı’nda (Crutzen, 2002, s.23; Çaylı, 2020, s.29), vernaküler mimarinin kırsal yapı çevreye yabancılaştığı ve üretim biçiminin standartlaştığı görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak, “yer” ve tektonik arasındaki bağ kopmakta ve karşımıza, kullanıcılar tarafından dönüştürülen “melez yapılar,” koruma ve restorasyon adı altında yapılan uygunsuz müdahaleler dolayısı ile “yeni-eskiler” olarak adlandırılan yapılar ve cephede “vernakülermiş” izlenimi vermeye çalışılan “sahte vernakülerler” çıkmaktadır. Her üç kavramın bağlamı ise kendi içinde şu şekilde ayrılmaktadır:

“Melez yapılar” (İng. *mongrel structures*) ya da “yarı yerli-yarı teknolojik yapılar” (İng. *half indigenous and half technological*) Sibyl Moholy-Nagy’e (1957, s.171) göre, daha az maliyet ve daha hızlı üretim gerekçesiyle geleneksel yöntem ve yerel malzeme kullanımından uzaklaşarak üretilmekte ve bu haliyle endüstrileşmenin kırsal alandaki yapılaşmaya olan yıkıcı etkisini görünür kılmaktadır. Bu türden örnekler, daha ziyade, kullanıcılar tarafından mimari mirası koruma/restorasyon amacı gütmeksizin, güncel kullanıma, konfora, mevcut şartlara uydurmak için vernaküler yapılara yapılan müdahalelerle ilişkilidir.

“Yeni-eskiler” sıklıkla uzmanların koruma/restorasyon adı altında başvurduğu rekonstrüksiyon çalışmaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Tarihi bir yapının özgün hali yeterince dikkate alınmadan yapılan müdahaleler, geçmişe ait izleri yok ederek mimari kimlik taşımayan “yeni-eskiler”i üretmektedir (Akın vd., s.2013). Vernaküler mimari çerçevesinde “yeni-eskiler,” zaman içinde sayıları azalan yerel yapı ustalarının ve sahip oldukları geleneksel yapım yöntemlerinin kaybolmasıyla yerini hatalı onarım ya da yeniden yapım eylemlerinin aldığı örnekleri kapsamaktadır.

⁴ Christopher Alexander (1979, s.185) örüntü dilini, farklı koşullarda birbirine benzemeyen düzenlemelerin kayda değer çeşitlilikte ortaya çıkmasını mümkün kılan bir yöntem olarak tanımlamaktadır.

“Sahte vernaküler” (İng. *false vernacular*) Kemal Reha Kavas (2015, s.345)⁵ tarafından günümüzde cephede vernaküler mimariyi taklit eden ancak yerel malzeme ve geleneksel yöntemle kayıtsız kalarak inşa edilen dolayısıyla da insan ve çevre arasındaki bütünsellikten uzaklaşan yapılar olarak adlandırılmaktadır. Bu adlandırmayla, konvansiyonel malzeme ve yöntemler ile üretilen yeni bir yapı olmasına rağmen cephede kaplamalarla vernakülermiş izlenimi verilmeye çalışılan yapılar kastedilmektedir. Makalede, bu kavram genişletilerek, işlev ve inşa edildiği zemin bağlamından kopartılıp kırsal yapılı çevreye özgü vernaküler mimariyi temsil etmek adına başka bir yere taşınarak sergilenen örnekler (ör. serender) “sahte vernaküler” kapsamında değerlendirilmektedir.

VAKA ÇALIŞMASI ÜZERİNDEN KAVRAMSAL ÇERÇEVENİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doğu Karadeniz Bölgesi

Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye’nin kuzeydoğusunda bulunmakta (Karpuz, 1999, s.72), yazılı kaynaklardaki kanıtlara göre MÖ 2000 yılından beri iskân edildiği düşünülmektedir (Goloğlu, 1973, s.3). Bölgenin fiziki durumu, kıyı şeridi üzerinde doğu-batı hattı boyunca ilerleyen sıradağlardan oluşmakta (Karpuz, 1999, s.72), yaşam alanları vadi sırtları üzerinde “sürekli yerleşimler” (kıyı şeridinden 2000 m.’ye kadar olan yükseklikte kasaba ve köy) ve “geçici yerleşimler” (2000 m.’yi aşan yükseklikte mezra, yayla) şeklinde ayrılmaktadır (Özgüner, 1970, s.14).

Bölgenin geleneksel geçim kaynağı, mısır, fındık, çay gibi ürünlere dayandığı için ziraat eylemini sağlayan tarlalar ve bahçeler vadi yamaçları üzerinde yayılmaktadır. Sıklıkla yağışa maruz kalan ve buna zengin bitki örtüsü eşlik eden bölgede, yeşil alanlar ve akarsular yoğun olarak bulunmakta olup ahşap ile taş geleneksel yapı malzeme olarak kabul edilmektedir.

Vernaküler yerleşimlerin dağınık doğası, dik yamaçlardan oluşan topoğrafyanın yaşam alanlarını meyil üzerine kurgulatmayı zorunlu kılmasından kaynaklıdır. Bölgenin coğrafi özelliklerinden kaynaklı ihtiyacı karşılayabilen ve birer vernaküler yapı örneği olan teras, köprü ve serender işlev ve zeminle olan ilişki biçimlerine göre kırsal yapılı çevrenin oluşumuna etki etmektedir.

Teras

Teraslama, Doğu Karadeniz kırsal yapılı çevresi gibi engebeli topoğrafyaya sahip coğrafyaları oturulabilir kılabilmek için, eğime paralel olacak şekilde yatayda dizilen teras ve bunları tutan taş duvar, istinat duvarı ya da set olarak tabir edilen düşey bileşenler yardımıyla doğal çevreyi organize eden bir yöntemdir. Toprağa düzen getirmek amacıyla kullanılan teraslar, kademeli olarak yerleştirilen düşey elemanlarla doğaya zarar vermeden sarp yamaçları ehlileştirmektedir.

Yer seçimi: Yer seçimi, kırsal yapılı çevrenin başlangıç aşamasıyla (arkhe) ilişkilidir. Teraslama dik vadi sırtlarını bütünüyle dönüştürerek arazi düzlemini sel, göçük ya da heyelan gibi doğa olaylarına karşı korunaklı kılmaktadır. Yer seçimine bağlı olarak barınma, ziraat, bağlantı hatları gibi yerleşim düzenini tanımlayan farklı işlevlerle ilişkili alanların inşa edilebilmesi için uygun koşullar hazırlanmış

⁵ Kavas (2015), vaka çalışmasında Akdeniz Bölgesi’nde, Güney Toroslar’da Düğmeli Evler olarak bilinen örneklerin doğa ile etkileşimini vernaküler mimari bağlamında incelerken, strüktüre ait olmayan dekorlarla cephenin taklit edilmesi ya da maskelenmesi gibi uygulamaları “sahte vernaküler” adıyla tartışmaktadır.

olur. Rüzgâr yönü, doğal ışık, yol güzergahına yakınlık ve malzemeye erişilebilirlik gibi etkenler yer seçiminde belirleyicidir.

“Yer”e müdahale biçimi: Teraslama ile doğal düzen kalıcı bir yapılaşma düzeniyle değiştirilmektedir. Taş setler yamaç üzerinde sıra halinde yerleştirilerek arazi düzeltilmekte ve topoğrafyada radikal dönüşümler gerçekleştirilmektedir. Paralel şekilde dizilen taş duvarların ilk sırası eğimli arazinin en alt bölümüne oturtulup, dik vadinin üst kısmından bu taş duvara doğru toprağın getirilmesiyle meyilli alan doldurulmakta; akabinde, ikinci sıra taş duvar yerleştirilerek aynı işlem tekrarlanmakta (Aran, 2000, s.130), böylece bölgenin coğrafi ve iklim koşullarına yanıt verebilen bir düzen oluşturulmaktadır (Şekil 1). Terasın varlığı ile birlikte, yerleşilebilir bir niteliğe kavuşan arazi düzlemi temelli olarak değişime uğramakta; başka bir ifadeyle, geri döndürülemez düzeyde dönüştürülmektedir.

Şekil 1: Teraslama yöntemi ile “yer”e müdahale biçimi; Trabzon-Çaykara-Uzuntarla Köyü (Yazarın Arşivi)

Örüntü dili: Zemine müdahale edilmesi ile birlikte mimari öğelerin yapı kurgusu içindeki dağılımını organize eden örüntü dili devreye girmektedir. Kırsal yapı çevrenin kurgusal düzeni istinat duvarlarıyla başlatılarak, yerel dilde kaban olarak adlandırılan eğimli alanın su taşkını ya da toprak kayması gibi olası risklerden korunması sağlanmaktadır. Bu duvarlar inşa edilirken, üretim esnasında yığma taş duvar örme biçimine ilişkin yerel yapı ustalarına yol gösteren bazı yazılı olmayan talimatlar (*tekbne*) vardır. Moloz taşlar harç malzemenin yardımıyla üst üste hizalanıp yekpare bir biçim anlayışına sahip olan istinat duvarına dönüştürülmektedir. Eğimli arazinin alt kotundan yukarıya doğru ilerleyen bu setlerde, bilgi birikiminin bir diğer ifadeyle *tekbnenin* önemi bir yerel yapı ustasının ifadeleriyle şu şekilde aktarılmaktadır:

“[...] Teras alanlarını yamaca tırmanabildiğin yüksekliğe kadar çıkar. İnsan boyunu geçen kuru taş duvarlarda çıkma taş koyarak basamak oluşturmayı boşlama. Kuru taş duvarların teras kenarı kalınlığı ile zeminde oturan kalınlığı arasında ikiye üç oranının korunmasına dikkat et [...]” (Aran, 2000, s.130).

Düşey eksende; yol hizası boyunca kademeli olarak uzanan bu duvarlar, yeşil doku içinde saklı kalan peyzajı ortaya çıkarmaktadır. İstinat duvarları, zemin yüzeyinde çizgisel olarak devam ederken, vadi

sırtlarında bir tür koridor oluşturmakta ve böylece yolu biçimlendirerek ulaşım örgüsünü düzenleyen işlev kazanmaktadır. Bu bileşenler yoğun bitki örtüsü ile kaplandığı için doğal çevre ile tamamen bütünleşmiş bir durumdur.

Yatay ekseninde; istinat duvarlarının hazırladığı taban alanları, farklı maksatlar için bölünmektedir. Kırsal yapı çevre ziraat faaliyetinin sürdürülmesini sağlayan “ekin alanları / tarlalar” ve mülk sahiplerine ait yapı yerinde bulunan “bahçeler” dörtgen biçiminde bir açık alan düzenlemesi olarak bu kurguya katılmaktadır. Hareketin ve ulaşımın gerçekleştirilmesi için yamaçlar arasında doğrusal şekilde ilerleyen yollar, konut-tarla arasında dolaşım sağlayan “patikalar” ve bağlantı mesafesini kısaltmak amacıyla taşlarla şekillendirilen “basamaklar” bu düzenlemeye eşlik etmektedir (Şekil 2).

Şekil 2: Teras-yapı yeri arasındaki örüntü dili; Trabzon-Taşkiran-Uzungöl (Yazarın Arşivi)

“Yer” ve tektonik arasındaki bağın koptuğu durumlar: Terası var eden “yer” ve tektonik arasındaki bağın gözetilmediği durumlarda kırsal yapı çevre, bir yandan afetlere karşı savunmasız hale gelmekte, bir yandan da çevreyle uyumsuz ve kimliksiz yapılaşma ile birlikte “yersizleşmektedir.”

Uygun olmayan yer seçimi veya sağlıksız uygulamalar ve müdahaleler dolayısıyla tabiatın yıkıcı koşullarına karşı bariyer oluşturamayan teras, doğal çevreyi kontrol altına alamadığı için yerleşim örgüsü de bozulmaktadır. Gerçekten de topoğrafya üzerinde organize olmayı ve yerleşilebilir bir düzen oluşturmayı sağlayan terasın zarar görmesi durumunda, yamaçların toprak kayması, su taşkını, göçük gibi afetlere karşı savunmasız kalması kaçınılmazdır (Şekil 3).

Şekil 3: Doğal afetlere karşı savunmasız olan arazi düzlemi (NTV, 2020)

Dahası, bugün, Doğu Karadeniz'in dik yamaçlarında, kırsal alanda, kentsel tipolojileri andıran çok katlı betonarme yapılar, sağlıklı bir teraslama yapılmaksızın ve kırsal yapılı çevrenin kullanım dengeleri dikkate alınmaksızın mantar gibi çoğalmaktadır. Oysaki, geleneksel düzende teras, yapının kullanım amacı ve inşa edileceği konum arasındaki birlikteliğin esas alınmasıyla topoğrafyada yaşam ağı oluşturmaktadır. Bu ağ teras aracılığıyla yaşam alanı, ziraat alanı, yapılaşma ve yollar olarak denge içerisinde ayrılmakta ve Doğu Karadeniz'in engebeli coğrafyası yaşanabilir kılınmaktadır. Yapı-işlev-zemin arasındaki birliktelik zayıfladığında, vernaküler mimariyi oluşturan “yer” ve tektonik arasındaki bağ zayıflamakta ve kırsal yapılı çevrede bütün içindeki denge bozulmaktadır. Teraslama yönteminde “yer” ile kurulan ilişki biçiminin zayıflaması, arazi düzleminin oturulabilir kılınamamasına başka bir deyişle mevcut olan yaşam ağı dengesinin “yersizlik” durumuna doğru evrilmesine yol açmaktadır. Kenneth Frampton topoğrafyaya müdahale biçiminin “yer” ve “yersizlik” arasındaki ayrımında belirleyici olduğunu şu sözleri ile ifade etmektedir:

“Düzensiz bir topoğrafyanın buldozerle düz bir araziye dönüştürülmesi kesinlikle mutlak bir yersizlik durumunu arzulayan teknokratik bir hareket iken, aynı topoğrafyanın basamaklı bir inşa biçimini alacak şekilde teraslanması toprağı işleme eyleminin girişimidir” (Frampton, 1983, s.26).

Teraslama yönteminde özellikle örüntü dilinin göz ardı edilmesi, istinat duvarlarının moloz taş yerine kullanımı daha pratik olan demir ya da beton gibi yerel olamayan malzemelerle inşa edilmesiyle sonuçlanmaktadır. Doğada bulunan malzemenin endüstriyel olanla değiştirildiği Antroposen Çağı'nda, bu duvarlar, birer “melez yapı” olarak yerleşim ortamından bağımsız şekilde üretildiği için yeşil dokuyu aşındırmaktadır. Bu türden üretimde, teras, doğal çevrenin bir parçası olma özelliğini kaybettiğinden “yersizlik” kavramını temsil eden yeni düzen yine insan eliyle var edilmektedir.

Köprü

Köprü, kırsal yapılı çevre bileşeni olarak iki yaka arasındaki boşluğun aşılması ve engebeli yerleşim birimleri arasındaki irtibatın sağlanmasını mümkün kılmaktadır. Akarsuların böldüğü çok sayıda vadi ve engebeli topoğrafya yapısı ulaşımı güçleştirdiği için (Sözen, 2001, s.140), hareketin ve

ulaşımın kısıtlandığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde taş ve ahşap köprülere fazlasıyla ihtiyaç duyulmuştur.

Yer seçimi: Taş ya da ahşap köprüler, yerleşim birimlerini birbirine bağlayabilmek ve ulaşılabilir kılabilmek amacıyla sık kullanılan güzergahlarda, aşılacak mesafe, köprü ayaklarının basacağı zemin ve suyun derinliği / debisi dikkate alınarak yamaçların seçilen uygun yerlerine yerleştirilmektedir. Taşlık zemin üzerine oturtulan bu bileşenlerin inşa edileceği taban alanı doğal kayalıklardan oluşmalıdır. Bu doğal oluşumların yapı yeri olarak belirlenmesi (İlter, 1978, s.260), köprünün zeminle bağlantılı olan kısmında sudan kaynaklı olası bir aşınma durumunu engellemekte ve yapının kullanım ömrünü uzatmaktadır (Bayraktar, 2018, s.210). Köprünün iki yaka arasındaki boşluğu doldurarak yol tanımlaması, doğa aracılığıyla vücut bulan kaya parçalarını bu bileşenin arkhesi yani temel taşı yapmaktadır. Malzemenin erişilebilirlik durumuyla ilgili olarak da ahşap köprünün daha çok keresteyi tedarik etmenin mümkün olduğu ormanlık alanlarda (Bayraktar, 2018, s.215), taş köprünün ise vadi ve dere yataklarında konumlandırılması dikkat çekicidir. Yine yer seçimi açısından önemli olan bir durumda, doğal afetlerin neden olduğu toprak kayması, yüksek su debisi ya da göçük gibi doğal şartlardan kaynaklı risklere açık olmayan alanların tespiti.

Yere müdahale biçimi: Taş ya da ahşap köprülerin üretim mantığı, taşıyıcı ayakların akarsu hattı boyunca ilerleyen taşlık zemine bindirilmesi üzerine kuruludur. Moloz taş malzemeden elde edilen taşıyıcı ayakların doğal zemini kısmen kaplaması, “yer”le olan temasın sınırlı düzeyde kalmasına etki etmektedir.

Zeminle temas halindeki bu taş ayaklara oturtulan ve iki yaka arasındaki mesafenin aşılması sağlayan köprü gövdesi, malzeme kullanımına göre taş ya da ahşap olarak ayrılmaktadır. Taş köprülerde kemer biçimiyle sağlanan yol hattı, taşıt kullanımına kapalı olmasına rağmen insan, binek hayvanı, motorsuz araç veya eklenilen diğer mimari öğelerden kaynaklanan yükleri taşımaktadır (Şekil 4a). İki yaka arasındaki mesafenin artması ilave taşıyıcı ayakların yapıya eklenmesini gerektirmektedir. Orta ayak olarak adlandırılan bu elemanlar da (İlter, 1978, s.260), akarsuyun içerisine diğer taşıyıcı ayakların zemine kısmen müdahalede bulunduğu gibi yerleştirilmektedir (Şekil 4b). Ahşap köprülerde kaya parçalarına oturtulan kalasların yatay yönde serilmesiyle akarsu üzerinde yol hattı oluşturmaktadır (Şekil 5).

Şekil 4a (solda): Tek açıklıktan oluşan taş köprülerin “yer”e müdahale biçimi; Kavak Köprüsü Rize-Çamlıhemşin-Aşağı Şimşirli Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 4b (sağda): Birden fazla açıklıktan oluşan taş köprülerin “yer”e müdahale biçimi; Köprü 1, Trabzon-Mačka-Bahçekaya ve Esiroğlu Mahalleleri arası (Yazarın Arşivi)

Şekil 5: Ahşap köprülerin “yer”e müdahale biçimi; Yenice Köprüsü, Trabzon-Dernekpazarı-Kondu Köyü (Yazarın Arşivi)

Örüntü dili: Taş köprülerde, yükü taşıyarak yapının ayakta durmasını sağlayan taşıyıcı ayaklar (başka bir ifadeyle mesnet, dayanak, köprü ayakları) (Tunç, 1978, s.6), üst üste hizalanan moloz taşlardan oluşturularak dikey uzantıda doğal çevreyi devam ettirmektedir. Kurguya kesme taş veya yonu taştan elde edilmiş kemer dahil olarak yatay yönde yol hattı tanımlanır (Şekil 6). Aşağıdan yukarıya doğru pahlanmış kesme ya da ince yonu taşlar yan yana dizilerek kavis biçimini oluşturan kemeri ortaya çıkarmaktadır. Tekrarlayan bu taşlar içerisinde biçim ve oran bakımından diğerlerinden ayrılan kilit taşı, kemerin ortasında bulunmaktadır. Kemerin merkezindeki kilit taşı her iki yanında sıralanan taşlara ağırlığı aktarmakta (Hasol, 1979, s.289), akabinde gelen yük taş ayaklara ve temele doğru iletilmektedir.

Şekil 6: Tek açıklıktan oluşan taş köprülerde örüntü dili; Timişvat Köprüsü (Köprüköy Köprüsü) Rize-Ardeşen-Köprüköy Köyü (Yazarın Arşivi)

Karşılıklı kara parçaları birbirinden uzaklaştıkça, taş köprünün yapı kurgusuna iki veya daha fazla sayıda taşıyıcı ayaklar eklenmektedir (Tunç, 1978, s.6). Dar yatağı örten köprüler tek açıklıktan

(kemerden), geniş yatağı dolduran köprüler birden fazla açıklıktan oluşmaktadır (Başkan, 2019, s.513). Akarsu yatağı genişledikçe taşıyıcı ayaklar yapıya dahil olduğu ve kemer sayısı arttığı için kemerin kavisi belirginleşmektedir (İlter, 1978, s.27) (Şekil 7).

Şekil 7: Birden fazla açıklıktan oluşan taş köprülerde örüntü dili; Koca Köprü, Rize-Pazar-Kocaköprü Köyü (Yazarın Arşivi)

Köprü gövdesini memba (suyun geldiği kısım veya su kaynağıyla bağlantılı taraf) ve mansap (suyun aktığı kısım) taraftan sınırlayan bir eleman olan tempan duvar (İlter, 1978, s.280), yığma tekniğinden elde edilmekte olup taşın cinsine ve ebatına bağlı olarak tektonik açıdan farklılaşmaktadır. Moloz taş kullanıldığında kemerin kavisi dairesel biçimde belirginleşirken, kesme veya yonu taş tercih edildiğinde kemer biçimi keskinleşmektedir (Şekil 8a ve Şekil 8b). Hatta tempan duvarın geniş boyuttaki kesme taşlardan örülmesi durumunda köprünün tepe noktasına doğru giderek sivildiği bir görüntü ortaya çıkmaktadır.

Şekil 8a (solda): Moloz taştan inşa edilen tempan duvar; Ortaköy Köprüsü, Rize-Hemşin-Çaneva Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 8b (sağda): Kesme taştan inşa edilen tempan duvar; Kemer Köprü, Ordu-Altınordu-Selimiye Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Tabliye olarak adlandırılan yatay düzlem (Hasol, 1979, s.482), köprü yolu olarak kullanılmakta ve moloz taşlardan elde edilen bu geçiş ögesi doğal patikayı akarsu üzerinden sürdürmektedir. Tabliyenin kenarlarında bulunan korkuluk, bir uçtan diğer uca kadar kemerin eğimine göre ilerlemektedir. Kemer üzerinde hizalanan korkuluk, köprünün yük kapasitesini aşmaması için mümkün olduğunca alçak tutulmaktadır (Özgüner, 1970, s.84). Tempan duvarda kullanılan taşın cinsi de korkuluğun biçimine etki etmektedir. Örneğin moloz taşla inşa edilen tempan duvarda kemer dairesel biçimlendiği için korkuluk da benzer biçime bağlı kalmaktadır (Şekil 9a). Ya da kesme taşla inşa edilen tempan duvarda kemer de sivri şekillendiği için korkuluk üçgen biçimde oluşmaktadır (Şekil 9b).

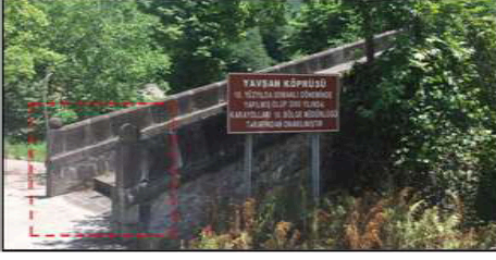

Şekil 9a (solda): Dairesel olarak biçimlenen korkuluk; Başoba Köyü Köprüsü, Artvin-Hopa-Başoba Köyü (Yazarın Arşivi)

Şekil 9b (sağda): Üçgen biçimini alan korkuluk; Sincan Köprüsü, Trabzon-Arsin-Başdurak Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Bir diğer mimari eleman olan baba taşı ise kesme taş veya moloz taşın dikey ya da oval olarak biçimlendirilmesiyle geçiş yolunun her iki ucuna yerleştirilmekte ve böylece giriş tanımlanmaktadır (Şekil 10a). Masif taşın üçgen planlı bir biçimi aldığı selyaran, yağış oranının arttığı ya da su taşkınının olduğu durumlarda köprü ayaklarını su darbesinden koruyarak yıpranmasını engellemektedir (İlter, 1978, s.280; Sözen ve Tanyeli, 2003, s.212) (Şekil 10b).

Şekil 10a (solda): Baba taşı örneği; Yavşan Köprüsü, Giresun-Homurlu Mahallesi Yağmurca Köyü arası
(Yazarın Arşivi)

Şekil 10b (sağda): Selyaran örneği; Kalamina (Söğütlü) Köprüsü, Trabzon-Akçaabat-Osmanbaba Mahallesi
(Yazarın Arşivi)

Ahşap köprülerde, moloz taşlar yığma tekniğiyle örülerek taşlık zemin üzerinde köprü ayakları oturtulmakta, ardından suya paralel olacak şekilde ahşaptan üretilen ana kiriş ve konsol kiriş eklenmektedir (Şekil 11). Ana kiriş ve konsol kirişin farklı yöntemlerle iskelet düzenini oluşturması, ahşap köprülerin tektonik kurgularını çeşitlendirmektedir. Örneğin taşıyıcı ayaklar arasında tomruk halindeki ana kirişler yatay ekseninde yerleştirildiğinde köprü yolu düz olarak ilerlerken, yapı kurgusuna konsol kirişler eklendiğinde ise eğim belirginleşmektedir.

Şekil 11: Ana ve konsol kirişlerden oluşan kütle biçimi; Buzlupınar Köprüsü, Rize-Çayeli-Buzlupınar köyü
(Yazarın Arşivi)

Konsol kirişler, akarsu yüzeyine doğru yatay ekseninde birbirlerini doksan derecelik açılarla kesecek şekilde yerleştirilmesini sağlayan ve böylece yükün taş ayaklara iletilmesine yardımcı olan geçme yöntemiyle yapı kurgusuna eklenmektedir. İki ayrı ekseninde birleştirilen bu kirişler üst üste dizilmekte ve oluşturulan katmanlar köprü merkezine doğru giderek yaklaşmaktadır. Yani yapı kurgusundaki organizasyon düşey akstaki her bir eleman yukarıya doğru giderek genişlemesiyle üst üste bindirilerek gerçekleşmektedir. Bazı örneklerde ise ana taşıyıcı kirişlerin düşey boyutta sıralanan ve yatayda köprünün merkezine doğru taşınan konsol kirişlere oturtulduğu ve askı elemanları sayesinde yapı yükünün azaltıldığı farklı strüktürel sistemler görülmektedir (Yılmaz vd., 2017, s.440-441) (Şekil 12).

Şekil 12: Konsol kiriş ve askı elemanlarından oluşan strüktürel sistem; Başkotanı Köprüsü, Ordu-Mesudiye-Kabadüz (Yazarın Arşivi)

Bölgenin yoğun yağışa maruz kalması ahşap malzemenin zaman içinde aşınmasına neden olacağı için, koruma amacıyla ortak bir mimari dil olarak bu köprülerde semer çatı aracılığıyla yarı-açık bir alan oluşturulmaktadır (Şekil 13).

Şekil 13: Ahşap köprülerde görülen semer çatı; Eğridere Kiremitli Köprüsü, Trabzon-Çaykara-Buzlupınar köyü (Yazarın Arşivi)

“Yer” ve tektonik arasındaki bağın koptuğu durumlar: Zemin özelliği ve yapı kurgusu arasındaki ilişkinin önemslenmemesi, teras ve serenderde olduğu gibi köprünün de afetler sonucunda yıkılmasına ya da hasar görmesine etki etmektedir. Öte yandan, bir köprüyü biricik yapan ve tarihsel olarak değer taşıyan mimari elemanların aslına uygun olmayan malzeme ve yapı sistemleri ile yenilenmesi, köprüyü o “yer”e özgü kılan ortak mimari dilin, yani örüntü dilinin kaybı anlamına gelir.

Hatalı onarıma ya da yeniden yapıma maruz kalan tarihi yapı, örüntü dilini yitirdiğinde, özgün niteliğini de kaybederek “yeni-eskiler”e dönüşmektedir. Bu bağlamda, sınırlı belge ile girilen sağlıklı köprü restorasyonları (Ahunbay, 2019, s.168),⁶ neticesinde ortaya çıkan rekonstrüksiyonlar “yer” ve tektonik arasındaki bağın kurulmadığı “yeni-eskiler”e örnek teşkil etmektedir. Örneğin, taş köprülerin tempan duvarında, tabliyesinde ve korkuluklarında kullanılan taş, yerine göre geometrik açıdan farklı şekilde biçimlenmekte ve tektonik bakımdan çeşitlenerek örüntü dilini oluşturmaktadır. Günümlerde yapılan birçok müdahalede ise taş korkulukların demir korkuluklarla değiştirildiği ve taş tabliyenin asfalt malzemeyle yenilendiği görülmektedir. Sonuç ürünü “yeni-eskiler” kapsamında değerlendirebileceğimiz pek çok müdahalede, özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kısa vadede daha ekonomik ve pratik olduğu düşüncesi ile endüstriyel malzeme ve güncel yapı teknolojilerine yönelinmiş, yerel malzeme ve geleneksel yöntemlerden uzaklaşmıştır. Bugün “yer” ve tektonik arasındaki bağın göz ardı edildiği, köprünün en temel amacına, yani iki yaka arası geçişi sağlamaya hizmet edebileceği bile şüphe uyandıran uç örnekler karşımıza çıkmaktadır (Şekil 14). Taş köprülere kıyasla doğa şartlarına karşı daha savunmasız olan ahşap köprülerin ise sayısı hızla azalmaktadır.

Şekil 14: Özgün olmayan yapım yöntemiyle “yeniden” inşa edilen taş köprü; Ambarlık Köyü Köprüsü, Rize-Merkez-Ambarlık Köyü (Yazarın Arşivi)

Serender

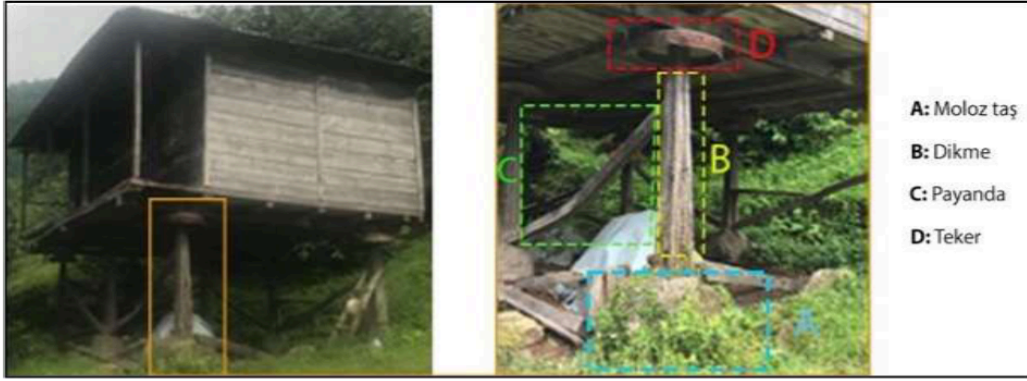
Serender, bölgenin tarım alanıyla yoğun ilişki içinde olan kırsal alanında mahsulleri, özellikle de mısırları kurutmak ve saklamak amacıyla kullanılan bir ambardır. Ekonomik açıdan fayda sağlayan bu yapı Trabzon, Rize ve Artvin illerinde yoğunlaşmakta olup, batı hattı boyunca devam edildiğinde yağış oranın azalmasından ötürü yerini daha basit bir kütle biçimine sahip olan dam (samanlık), çöten (mısır ve fındık gibi ürünlerin saklandığı ambar), mercek (samanlık), bagen (baraka ya da tek

⁶ Zeynep Ahunbay (2019, s.168), Balkanlar’daki köprülerde, korumaya dayalı belgelerin yetersiz sayıda olmasıyla beraber yeniden yapım esnasında malzeme ve detayda temel özellik olarak kusurların görüldüğünden bahsetmektedir. Orijinal köprüde örüntü dilinin anlaşılması ve yeniden inşa esnasında mevcut detayların görmezlikten gelindiği ve buna bağlı olarak “basit, düz” bir yapının eski köprü yerine yapıldığını anlatan bu ifade, aslında Akın vd. (2013) tarafından vurgulanan “yeni-eskiler”e işaret etmektedir.

mekândan oluşan yapı) gibi ambar yapılarına bırakmaktadır (Özgüner, 1970, s.87; Eruzun, 1977, s.125; Sözen ve Eruzun, 1992, s.130; Öztürk, 2005, s.843).

Yer seçimi: Ekip biçme (ziraat alanı), mahsullerin korunması (ambar) ve yaşam alanı (konut) arasındaki yakın ilişki bakımından, serender konutun etrafında konumlandırılmakta hatta mümkün olduğunca konutun girişiyle irtibat halinde tutulmaktadır. Düşey elemanlar üzerine kurulması, serenderin yer seçiminde bu kuralın esneklik gösterdiğine işaret etmektedir.

Yere müdahale biçimi: Mahsulleri koruma ihtiyacından dolayı ayaklar üzerinde yükseltilerek zeminle yapı arasında hava akımının sağlandığı bu vernaküler yapı (Batur ve Gür, 2005, s.25-27), “yer”e en az düzeyde temas ederken işleve bütünüyle cevap verebilmektedir. Her bir serender ayağı zemine noktasal şekilde yerleştirilen taşlar üzerine oturtulduğu için “yer”e müdahale biçimi, geri döndürülebilir düzeydedir (Şekil 15).

Şekil 15: Serenderin “yer”e müdahale biçimi; Ordu-Altınordu-Gerce Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Örüntü dili: Yük taşıma gücü ve işlev yönünden serendere özgü mimari elemanlar, “altı açık mekân,” “kapalı mekân” ve “çatı mekânı” olmak üzere işlev ve statik bakımından birbirleriyle uyum içinde çalışacak şekilde dağılım göstermektedir.

Altı açık mekânın oluşturulması: Zeminle teması kesen ve yapının yükünü taşıyan dikmeler, “dört,” “altı,” “sekiz” veya “on” adet olmak üzere sayıca değişiklik göstermektedir. Bu statik durum, serenderin büyüklüğünü etkilemekte ve yapı kurgusunda hassas bir dengenin olduğuna işaret etmektedir. Payandalar (yerelde dirsek olarak adlandırılan), çapraz şekilde (yaklaşık kırk beş derecelik açıyla) bu dikmelere eklenerek, yük taşıma kapasitesi arttırılmaktadır. Doğadaki canlıların (fare vb. türler), mahsullerin depolandığı ambar kısmına erişimini engellemek için, yapı kurgusunun önemli bir elemanı olan teker her bir dikme üzerine yatay olarak sabitlenmektedir. Direk başı olarak isimlendirilen kirişlerin yatay eksende oturtulmasıyla konsol oluşturulmakta (Eruzun, 1977, s.129), serenderin açık mekanını tanımlayan bölümü tamamlamaktadır.

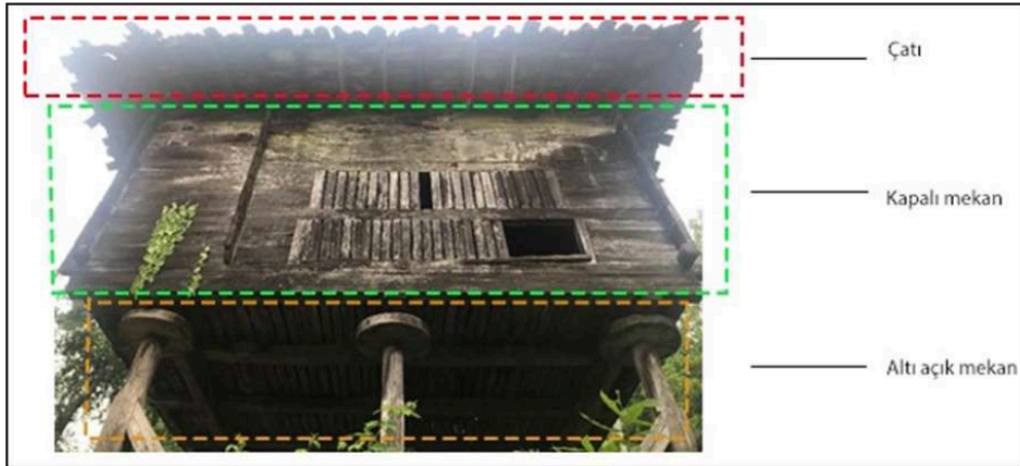
Kapalı mekânın oluşturulması: Konsol, serenderin ambar olarak kullanılan bölümünü genişletirken yapının yukarı yönde genişlemesini sağlamaktadır (Eruzun, 1977, s.129). Yine aynı katta dikmelere göre daha ince olan çardak direkleri düşey eksende yerleştirilerek yapının yükü hafifletilmektedir (Özgüner, 1970, s.52). Burada hiyerarşik sıralama içinde eklenen mimari öğelerin, yapının yukarı

yönde hacimsel olarak büyümesini sağlarken hafiflemesinin amaçlandığı bir kurgusal düzen vardır. Kapalı mekânda değinilmesi gereken bir diğer özellik de saklanan ürtüne göre dış cephenin değiştiği örüntü dilidir. Doğal hava sirkülasyonu sayesinde kurutma işlemini gerçekleştirmek için, ahşap oyma ve ajur (delgi) tekniğinin beraberinde getirdiği boşluklarla dış cephede iki boyutlu desenler tasarlanmakta (Karpuz, 1999, s.79), dolu yüzey sayesinde saklama işlemi için geçme tekniğiyle duvar örülerek hasat korumaya alınmaktadır. Zeminle bağlantısı kesilen bu mekâna hareketli bir eleman olan ahşap merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil 16).

Şekil 16: Serenderde ajur tekniğiyle havalandırmanın sağlandığı desenler, Rize-Fındıklı-Gürsu Köyü (Yazarın Arşivi)

Çatı mekânın oluşturulması: Yapı kurgusunun son aşaması olan çatı ortaya çıkartılırken makas direkleri, omuz başı, makas ağaçları ve mertekler (Özgüner, 1970, s.52), her bir katın alttakine kıyasla dışa doğru taşındığı (Batur ve Gür, 2005, s.25), hiyerarşik düzene tabidir (Şekil 17).

Şekil 17: Yukarı yönde genişleyen serender; Artvin, Arhavi, Anlı Köyü (Yazarın Arşivi)

“Yer” ve tektonik arasındaki bağın koptuğu durumlar: Zaman içerisinde, teknolojik ve ekonomik koşulların değişimine bağlı olarak serender kullanımına olan gereksinim azalmış, serenderlerin çoğu yıkılmış veya atıl durumda kalmıştır. Günümüze ulaşmış birçok serenderin ise özgün malzeme ve yapı elemanları ile uyuşmayan değişiklikler ve eklentiler sonucu yapı kurgusu ve bütünlüğünün bozulduğu gözlemlenmektedir.

Serenderin “yer” ile kurduğu noktasal temas onun sorunsuzca sökülüp başka bir yerde yeniden kurulabilmesini olanaklı kılmakta; bunun bir sonucu olarak da özgün işlevini yitiren bazı serenderler başka bir konuma taşınmakta ve turizm amaçlı kullanılmaktadır. Yer seçiminin serenderin özgün kullanımına uygun şekilde belirlenmediği, konut ve çevresinden koparılarak kamusal alana (belediyeye ait park, ticari işletmeye ait açık alan, vb.) taşındığı bu örneklerde “yer” ve tektonik arasındaki bağın da koptuğu görülmektedir (Şekil 18a ve Şekil 18b).

Şekil 18a (solda): Turizm amaçlı kullanılan serender; Trabzon-Ortahisar-Güllübahar Hatun Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 18b (sağda): Konut çevresiyle ilişkisi kesilen serender; Rize-Ardeşen-Ardeşen/Pazar yolu (Yazarın Arşivi)

Sıklıkla serenderin “yer” ile asgari düzeyde temas etmesi ilkesine aykırı bir biçimde, özgün hareketli merdivenin yerine beton ve benzeri malzemelerden sabit bir merdivenin eklendiği görülmektedir (Şekil 19a). Ayrıca, yapılan müdahaleler ile cephede doğal ve yaşayan bir malzeme olan ahşap yerine, nefes almayan endüstriyel dış kaplamalar kullanılarak, havalandırma boşlukları yok edilmekte; teker ve dikmelere boyama yapılarak malzemenin doğal dokusu gizlenmektedir (Şekil 19b). Bu şekilde, sözde yenilenen serenderler, geleneksel yöntem ve güncel yapı teknolojisi arasında kalan karmaşık bir kurguya evrilmekte ve bir tür “melez yapıya” dönüşmektedir. Dahası, turizme hizmet etmek üzere, serenderlerin örüntü diline aykırı bir biçimde dönüştürüldüğü ve bağlamından kopararak yeni yerinde vernakülermiş gibi sergilendiği görülmektedir. Bu haliyle serenderler aynı zamanda birer “sahte vernaküler”e dönüşmektedir.

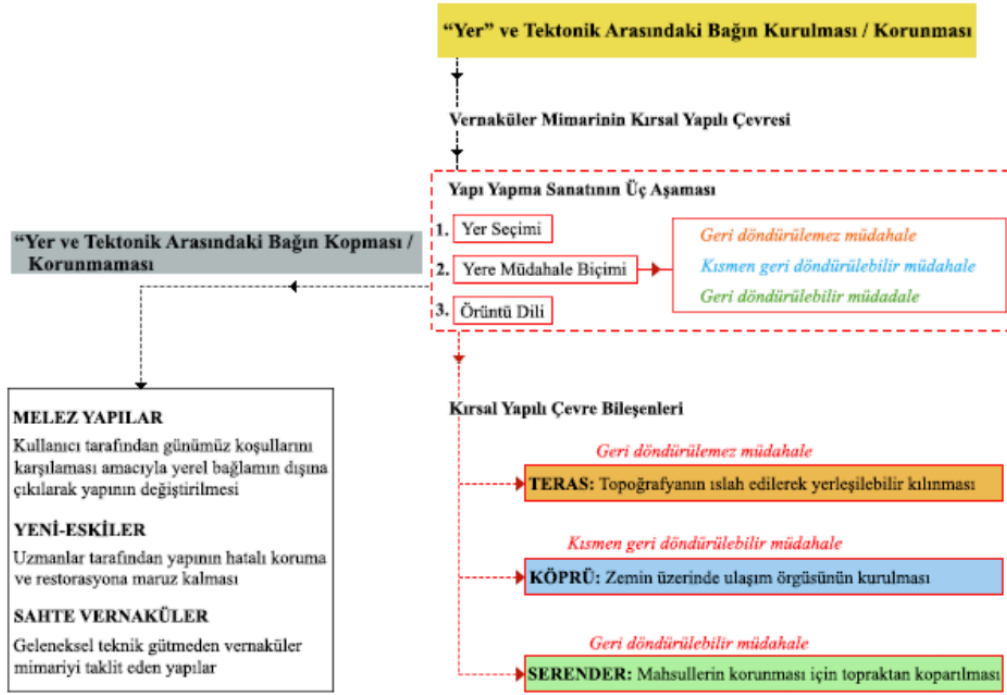
Şekil 19a (solda): Yerel olmayan bir malzemeye zemine sabit biçimde inşa edilen merdiven; Trabzon-Tonya-İskenderli Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Şekil 19b (sağda): Endüstriyel malzeme kullanılan ve eklenen mimari elemanlardan ötürü özgün niteliğini yitiren serender; Trabzon-Tonya-İskenderli Mahallesi (Yazarın Arşivi)

Burada, Doğu Karadeniz Bölgesi kırsal yapılı çevre bileşenlerinden teras, köprü ve serender üzerinden analiz edildiği ve Tablo 2’de özetlendiği üzere, “yer” ve tektonik arasındaki bağ, yapı yapma sanatının üç aşaması (yer seçimi-yere müdahale biçimi-örüntü dili) arasındaki ilişki ve etkileşim üzerinden kurulmakta ve vernaküler mimarinin korunmasında ve yeniden üretiminde yapı yapma sanatının bu üç unsurundan en az birinin dikkate alınmaması durumunda “yer” ve tektonik arasındaki bağın korunamadığı / kurulamadığına işaret edilmektedir.

Vaka çalışması kapsamında, kullanıcı tarafından geleneksel üretim biçimine kayıtsız kalınarak yapının gündelik kullanıma ve mevcut koşullara göre değiştirildiği “melez yapılar,” daha çok, yerel olmayan malzemenin tercih edildiği ve özgün olmayan eklerin yapıldığı teras ve serender örneklerinde görülmektedir. Diğer yandan, tarihi özelliğine aykırı restorasyon ve rekonstrüksiyon çalışmalarına maruz kalan ve bunun sonucunda özgünlüğünü yitiren köprüler “yeni-eskiler”e örnek teşkil etmektedir. Turizm amaçlı kullanılmak üzere bağlamından kopararak başka bir yere taşınan serender yapıları makalede “sahte vernakülerler” olarak nitelendirilmiştir.

Bugün, bölgede, sağlıksız, uygunsuz müdahaleler ve uygulamalar sonucunda, karşımıza çıkan ve “melez yapılar,” “yeni-eskiler” ve “sahte vernakülerler” olarak çeşitlilik gösteren bu yapılar, kırsal yapılı çevrede yabancı unsurlar olarak boy göstermektedirler. Buna bağlı olarak, kırsal yapılı çevrenin yerini, topoğrafyanın özelliğini taşımayan, yere özgü mimari niteliğiyle ayırt edilemeyen, ortak mimari dile sahip olamayan, kısacası Antroposen Çağı’nda tahribatın insan eliyle gerçekleştirildiği ve yerel kimliklerin silindiği “yersizlik” almaktadır.

Tablo 2: Saha çalışması üzerinden kavramsal çerçevenin değerlendirilmesi⁷

SONUÇ YERİNE

Bu çalışmada, vernaküler mimari ve kırsal yapılı çevre için “yer” ve tektonik üzerinden yeni bir okuma önerisi sunulmuştur. Makalede, günümüzde artan sıklıkla karşılaştığımız, çevreye duyarlı olmayan, özgünlüğünü yitirmiş yapılaşmaların arkasında “yer” ve tektonik arasındaki bağın kopmasının yattığına dikkat çekilmek istenmektedir. Bunun için, çalışmada, yapı yapma sanatının üç aşaması olarak kabul edilen, yer seçimi, yere müdahale biçimi ve örüntü dili arasındaki ilişki ve ilişkinin bozulduğu durumlar Doğu Karadeniz vernaküler mimarisine özgü kırsal yapılı çevre bileşenleri olan teras, köprü ve serender üzerinden incelenmiştir.

Öte yandan, vernaküler mimari mirasın ve kırsal yapılı çevrenin bugün karşılaştığı sorunları, görüntür kılan unsurlar olarak “melez yapılar,” “yeni-eskiler” ve “sahte vernakülerler”e işaret edilmiştir. Makalenin, güncel mimari çalışmalara ve vernaküler mimari alanındaki araştırmalara olan katkısı ise şu şekilde açıklanabilir:

- Vernaküler mimarinin tanımını ve kapsamını yeniden yorumlamaya katkı sunmaktadır.
- Sıklıkla belgeleme çalışmaları ile sınırlı kalan vernaküler mimari araştırmalarının, kuramsal çalışmalara açılmasına öncülük etmektedir.

⁷ Saha çalışması üzerinden kavramsal çerçevenin değerlendirildiği tablo Yazar 1’in “XXX” başlıklı doktora tezine dayanarak üretilmiştir.

- Fiziksel belgelemenin kuramsal çerçevede değerlendirilmesi, genellikle ayrı olarak ele alınan “yer” ve tektonik kavramlarının birlikte incelenerek, literatüre yeni bir yaklaşımın sunulmasını sağlamaktadır. Bu durum, başka vaka çalışmaları için örnek teşkil etmektedir.
- Makalede “yer” ve tektonik arasındaki bağın vernaküler mimariyi “yer”e özgü kılan bağ olduğu, dolayısıyla bu bağın kopmasının olumsuz sonuçlar doğurduğu gösterilmiştir. Bu bağın varlığının, “yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü dili” olmak üzere yapı yapma sanatının üç aşaması üzerinden test edilebileceği gösterilmiştir.
- Makalede ortaya konulan ilişkilerin analiz edilmesi, anlaşılması, bu ilişkilerin korunması ve kopan bağların yeniden kurulması hem koruma hem mimari alanındaki çalışmalara katkı sağlamak bakımından önemlidir. Bu yaklaşım, koruma alanı için alternatif bir yöntem olma potansiyelindedir.
- Söz konusu ilişki ve bağların anlaşılması, kırsal yapılı çevrede yeni yapılacak yapıların çevreye uyumu için de önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, hem mevcut vernaküler mirasın korunması hem de kırsal yapılı çevre ile uyumlu yeni vernaküler yapıların inşası için, makalede, “yer” ve tektonik arasındaki bağa ve bunun kurulması / korunmasının koşulu olarak “yer seçimi,” “yere müdahale biçimi” ve “örüntü dili” arasındaki etkileşime dikkat çekilmektedir.

Conflict of Interest Statement | Çıkar Çatışması Beyanı

Araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması hususunda herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Financial Statement | Finansman Beyanı

Bu araştırmanın yürütülmesi ve/veya makalenin hazırlanması için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

No financial support has been received for conducting the research and/or for the preparation of the article.

Ethical Statement | Etik Beyanı

Araştırma etik standartlara uygun olarak yapılmıştır.

All procedures followed were in accordance with the ethical standards.

Copyright Statement for Intellectual and Artistic Works | Fikir ve Sanat**Eserleri Hakkında Telif Hakkı Beyanı**

Makalede kullanılan fikir ve sanat eserleri (şekil, fotoğraf, grafik vb.) için telif hakları düzenlemelerine uyulmuştur.

In the article, copyright regulations have been complied with for intellectual and artistic works (figures, photographs, graphics, etc.).

Author Contribution Statement | Yazar Katkı Beyanı

YAZAR 1: (a) Fikir, (b) Çalışma Tasarısı, Yöntemi, (c) Literatür Taraması, (f) Veri Toplama, İşleme, (h) Metin Yazma.

YAZAR 2: (a) Fikir, (b) Çalışma Tasarısı, Yöntemi, (d) Danışmanlık, (g) Analiz, Yorum, (h) Metin Yazma, (i) Eleştirel İnceleme.

REFERANSLAR

- Ahunbay, Z. (2019). *Kültür Mirasını Koruma İlke ve Teknikleri*. İstanbul: Yem Yayın.
- Akbaş, G. (2023). *Vernaküler Mimarinin “Yer” ve Tektonik Kavramları Üzerinden Okunması: Doğu Karadeniz Bölgesi Yapılı Kırsal Çevresi Örneği*. (Doktora Tezi). Çankaya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akın, N., Tapan, M.ve Sey, Y. (2013). Öngörü Panelleri Sürdürülebilir Kalkınma/“Tarihi Kültürel Mirasın Korunması”. Retrieved from https://tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-13.pdf
- Alexander, C. (1979). *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford University Press.
- Aran, K. (2000). *Barmaktan Öte Anadolu Kır Yapıları*. Ankara: Tepe Mimarlık Kültürü Merkezi.
- Anderson, S. (1980). “Modern Architecture and Industry: Peter Behrens, the AEG, and Industrial Design”. *Oppositions*, 21: 79-97.
- Auge, M. (1997). Non-lieux Introduction a Une Anthropologie de la Surmodernite, Yer-olmayanlar Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş. (Çev. T. Ilgaz). İstanbul: Kesit Yayıncılık. (Orijinal Yayın Tarihi, 1992).
- Başkan, S. (2019). “Fetihten 19. Yüzyılın Sonuna Kadar Yol-Köprü Hizmeti Veren Doğu Karadeniz Zaviye ve Derbendleri ile Günümüze Ulaşan Tek Açıklıklı Kemer Köprüler”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 28(2), 483-519. <https://doi.org/10.29135/std.598914>
- Batur, A. ve Gür, Ş. Ö. (2005). *Doğu Karadeniz’de Kırsal Mimari*. (3. Baskı). İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş.
- Bayraktar, M. S. (2018). “Trabzon Dernekpazarı Yenice Köyü’nde Tarihi Bir Ahşap Köprü”. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 44: 201-219.
- Bötticher, K. (1852). *Die Tektonik der Hellenen*. Potsdam: Berlag von Ferdinand Riegel.
- Calvino, I. (1990). *Görünmez Kentler*. (Çev. I. Saatçioğlu). İstanbul: Remzi Kitabevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 1972).
- Cevizci, A. (2015). *Felsefe Tarihi*. (6. Baskı). İstanbul: Say Yayınları.
- Ching, F. D. K. (2007). *Mimarlık Biçim Mekan Düzeni*. (Çev. S. Lökçe). İstanbul: Yem Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1996).
- Cresswell, T. (2004). *Place: A Short Introduction*. USA: Blackwell Pub.
- Crutzen, P. J. (2002). “Geology of Mankind”. *Nature*, 415: 23.
- Çaylı, E. (2020). *İklimin Estetiği Antroposen Sanatı ve Mimarlığı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Everest Yayınları.

- Frampton, K. (1983). "Towards a Critical Regionalism: Six Points for an Architecture of Resistance". *The Anti-Aesthetic: Essays on Postmodern Culture*. Ed. H. Foster. Washington: Post Townsend Bay Press. s.16-30.
- Frampton, K. (1995). *Studies in Tectonic Culture: The Poetics of Construction in Nineteenth and Twentieth Century Architecture*. London: MIT Press.
- Eruzun, C. (1977). "Doğu Karadeniz'de Seranderler". I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, V. Cilt Etnografya. Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 22, s.125-141.
- Glantz, G. (1965). *Ancient Greece at Work*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Goloğlu, M. (1973). *Anadolu'nun Milli Devleti Pontos*. Ankara: Kalite Matbaası.
- Gregotti, V. (1996). "Territory and Architecture". *Theorizing a New Agenda for Architecture: An Anthology of Architectural Theory 1965-1995*. Ed. K. Nesbitt. New York: Princeton Architectural Press. s.338-44.
- Hasol, D. (1979). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. (2.Baskı). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.
- Heidegger, M. (1975). "Building Dwelling Thinking". *Poetry, Language, Thought*. (Çev. A. Hofstadter). New York: Harper & Row. s.143-161. (Orijinal Yayın Tarihi, 1971).
- Holst, J. (2017). "The Fall of The Tecton and The Rise of The Architect: On The Greek Origins of Architectural Craftmanship". *Architectural Histories*, 5(1), 1-12. <https://doi.org/10.5334/ah.239>
- İlter, F. (1978). *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- Karpuz, H. (1999). "Serander ve Loft: Türk ve Norveç Halk Mimarisinde Eşdeğerli İki Yapı". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 19(1-2), 71-82.
- Kavas, K. R. (2011). "Patterns of Environmental Coherence in The Rural Architectural Tradition of Ürünlü (Akseki-Ibradi Basin)". *Metu Journal of The Faculty of Architecture*, 28(1), 23-40. <https://doi.org/10.4305/metu.jfa.2011.1.2>
- Kavas, K. R. (2015). "Environmental Anesthesia and False Vernacular Architecture: The Case Study of the Western Taurus Mountains". *Adalya*, 18, 321-50.
- Maulden, R. (1986). *Tectonics in Architecture: From the Physical to the Meta-Physical*. (Yüksek Lisans Tezi). Massachusetts Institute of Technology, Cambridge.
- McEwen, I. K. (1993). *Socrates' Ancestor: An Essay on Architectural Beginnings*. Cambridge: MIT Press.
- Moholy-Nagy, S. (1957). *Native Genius in Anonymous Architecture*. New York: Horizon Press.

- Norberg-Schulz, C. (1979). *Genius Loci: Towards a Phenomenology of Architecture*. London: Academy Editions.
- NTV (2020). Doğu Karadeniz’de sağanak sel ve heyelana yol açtı: Ev çöktü, yollar kapandı. Retrieved from <https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/dogu-karadenizde-saganak-sel-ve-heyelana-yol-acti-ev-coktu-yollar-kapandi,rALxSVHFq0uEDdWt2pTaKQ>
- Özgüner, O. (1970). *Köyde Mimari Doğu Karadeniz*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi No. 13.
- Öztürk, Ö. (2005). *Karadeniz Ansiklopedik Sözlük*. 1.Cilt. Ed. M. İlhan, İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Porphyrus, D. (1992). *Classical Architecture The Living Tradition*. North America: McGraw Hill.
- Ralph, E. (1976). *Place and Placelessness*. London: Pion.
- Roth, L. M. (2006). *Understanding Architecture Its Elements, History and Meaning*. (Çev. E. Akça). İstanbul: Kabalcı Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 1993).
- Rudofsky, B. (1964). *Architecture Without Architects*. New York: The Museum of Modern Art.
- Sezgin, H. (1984). “Vernaküler Mimari ve Günümüz Koşullarındaki Durumu”. *Mimarlık*, 201: 44-47.
- Soccio, D. J. (2021). *Felsefeye Giriş Hikmetin Yapıtaşları*. (Çev. K. K. Karataş). (2. Baskı). İstanbul: Kakütis Yayınları. (Orijinal Yayın Tarihi, 1991).
- Sözen, M. (2001). *Türklerde Ev Kültürü*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Sözen, M. ve Erüzün, C. (1992). *Anadolu’da Ev ve İnsan*. İstanbul: Emlak Bankası.
- Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2003). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. (7. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Tunç, G. (1978). *Taş Köprülerimiz*. Ankara: Karayolları Genel Müdürlüğü Matbaası.
- Unwin, S. (2009). *Analysing Architecture*, (3. Baskı). London: Routledge.
- Yılmaz, S., Fidan, M. ve Apaydın, N. (2017). “Türkiye’de Bulunan Tarihi Ahşap Köprülerin Yapım Sistemlerine Göre Sınıflandırılması”. Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu (2-4 Kasım 2017). Trabzon: TMMOB İnşaat Mühendisleri, s.433-442.
- Yılmaz Erkovan, N. ve Özgenel, L. (2024). “Vernaküler Mimarlık Bağlamında Bir Tektonik/Atektionik Kurgu Olarak Anı Evi: Dereköy-Kumluca Örnekleri”. *Sanat Tarihi Dergisi*, 33(2), 817-839. <https://doi.org/10.29135/std.1494983>

YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

Gamze AKBAŞ (Dr. Öğr. Üyesi)

Gamze AKBAŞ, İstanbul Kültür Üniversitesi Mimarlık Fakültesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde Dr. Öğretim Üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini Lefke Avrupa Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü'nde (2007-2012), yüksek lisans eğitimini Atılım Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nde (2013-2015) ve doktora eğitimini Çankaya Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde (2017-2023) tamamlamıştır. Başlıca araştırma alanları arasında vernaküler mimari, mimarlık ve tektonik, geleneksel yapım teknikleri ve kültürel mimari miras yer almaktadır. g.akbas@iku.edu.tr

Fatma Gül ÖZTÜRK BÜKE (Doç. Dr.)

Mimarlık eğitimini Stuttgart Üniversitesi'nde tamamlamıştır (1994-2000). Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Mimarlık Tarihi alanında doktora derecesi almıştır (2006-2010). Doktora sonrası araştırmacı olarak Pennsylvania Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nde bulunmuştur (2013-2014). Halen Çankaya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü'nde Doçent olarak çalışmaktadır. Araştırma ilgi alanları arasında Bizans Kapadokya'sı, kaya oyma mimarisi, vernaküler yerleşimler, tarihi kentsel peyzaj, kültürel ve sosyal sürdürülebilirlik ve *Disneyfication* yer almaktadır. gulozturk@cankaya.edu.tr